

A KÖZÉPKOR TANULMÁNYA.*

I.

„Ha ifjaink a középkor története után kérdezősködnek, mi-lyet adtok kezeibe?» Nagy művében ezt a kérdést veti föl az élő történetírók Nestora. És ez a kérdést ejt gondolkodóba mindnyá-junkat, kik a középkor történetének elbeszélésére vállalkozunk.

Nincs az emberiség multjának egyetlenegy korszaka sem, mely-ről olyan különböző módon ítélnének. A reformatio s az encyclo-pædisták századai föltétlenül lenéztek; a mi természetes, mert nagy forradalmaink aképen azokat az elveket kellett ledönteniök, a miken a középkor fölépült. Ezeknek az elveknek tarthatatlan voltát ugyancsak tulozniok kellett, hogy a tömeg szemében hitelö-ket veszítsék. *Sötétség és tudatlanság* a legtöbbször használt két szó, melylyel azt a kort jellemezni ügyekeztek.

A másik párt ellenben arra látszik gondolni, hogy valamint a hanyatló középkor az ókor nagy eszméivel és alkotásaival frissítette föl magát, az anyagiasságra hajló újnak viszont a középkor nagy eszméiből és nagy alkotásaiból kellene újabb erőt merítnie. Az ókor renaissanceárá tehát *a középkor renaissancea* következ-nék. S a mint amaz nem jelentette, úgy ez sem jelenthetné az illető kor világnézetének, felfogásának, szellemének merev átvéte-lét, szolga módon való utánzását, de még kritikátlan magasztalá-sát sem. Az emberi szellem legnagyobb forradalmának tartják a középkort, mely *költészetet, művészetet és szabadságot* adott a mi korunknak.

«Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a hitlen ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő istenséget.»

S míg Arany ott áll *Dante* vizének mélységei fölött s a ködös, homályos énekü *Osziánt* hívja, — a forradalom tüzeiben égő *Petőfi* egy *Petrarcával* méri magát össze s *Homér* és *Oszián* iránt ra-jong ő is.

* Székfoglalóul fölolvastatott a *Paedagogiai Társaságnak* f. é. szept. 24-ikén tartott havi ülésén.

«Hol vannak a hellenek? És hol a celták?
 Eltűntenek ők, valamint
 Két város, a melyet
 A tengerek árja benyel;
 Csak tornyaik orma maradt ki a vízből...
 E két torony orma Homér s Oszián.»

Merőben külön világnézetek képviselője mind a kettő. Homér napsugár, Oszián köd. De ennek a ködnek oszlopában is ott rejlik az istenség. Egyetlenegy, — a Homér harmincezer istene helyett. «Égesd meg a mit idáig imádtál, imádd, a mit megégettél.» Ebben a tanácsban, a mit *Chlodvignak* szent *Remig* adott, nagy a tanulság a korok közt való különbségre nézve. A communeardnak a Tuileriák lángjára, a nihilistának a borkii katastróphára, a home-steadi munkásnak a pinkertonok lemészárlására van szüksége még a XIX. század alkonyán is, hogy a mult időkben gyökerező kegyelet emlékeit feldulva egyengesse az utat eszméinek, törekvéseinek.

Svájcz természetes szépségei vadabbak lehettek emitt, bájosabbak amott, a középkorban, mikor némelyik táján «még a madár sem járt»; de azzal, hogy égbe nyuló hegyóriáisait alagúttakkal fúrták keresztül, hogy a hegyoldalakat levágták, a völgyeket áthidalták, nem kisebbítették a természet őseréjét, nem vontak le szépségéből, csak hozzáférhetőbbé tették. A havasi kürt felváltva vagy egyszerre szól a mozdony füttyével, a zergéknek itt-ott riadozniok kell a turisták előtt; hanem ha ugyanazon tó hullámai mossák is az Axenberg tövét s olyan fű fedí most is a Rütli-mezőt, mint majdnem hat századdal ez előtt, — az utazó feledni tudja a historikusokat, kik óvják attól, hogy a mesét össze ne tévezsze a valóval, feledni tudja a vendéglősöket, kik pénzt lesik s Tellt látja a hullámokon, Tellt a puha pázsiton. A mit leromboltak a századok vagy a történetírók, fölépíti az ő képzelete; talán szebbre is a réginel.

Nem csekély különbség a középkort kezünkben valamely ósdi felfogású egyetemes történelemmel, vagy... a Bādeckerrel megítélni. Amott mi a középkor?

«— — *Vérfolyam*, a mely
 Ködbevesző szikláibul a hajdannak ered ki
 És egyhosszában szakadatlan foly le korunkig.»

Olyan vérfolyam, a mely harmincz század óta, ha most nemrégiben jól számította ki egy francia chemicus, ezerkétszáz millió ember szívéből fakad s óránként 680 liter vért hömpölyget a feledés tengerébe.

Az e fajta egyetemes történeteknél jobb kalaúzáink a túristák számára készült kézikönyvek, melyek, hogy messzire ne menjünk, a mi hazánk középkoráról is többet mondanak, és kedvesebbet, tanulságosabbat. Elmondják, hogy a mi hazánk égboltján hónál fehérebb a «hadak útja»; hogy a Tárnokvölgyéből a Hargitáig ehhez a földhöz fűződnek a középkort bevezető *hunok* legfényesebb, legszomorúbb tettei. A Nibelungenliedtől a székely meséig a történet, hagyomány és költemény gyökerei úgy egybenöttek, hogy barbártettet követne el az a historikus, ki tövestül tépné ki ezt a virágot, csak azért, hogy lenyesegeesse a történet szálaiba kapaszkodó hagyományt s költeményt. A kritika neki mehet annak az elméletnek, hogy az oláhok a rómaiak ivadékai s izekre tépni igyekszik azt a hitet is, hogy a székelyek a hunok utódai. Az oláhoknak azonban ez a hagyomány ad olyan izmos erőt a nemzetiségben s a székelyt is ez örzi minden beolvadás ellen. A nép, ha nem talál, maga teremt történetet s hiában tiltakozik Livius ellen Mommsen, a rómaiak — több mint kétezerhatszáz esztendő után — ma is a Capitolium följáratánál tartják a Romulust dajkáló farkas ivadékait. Ha a nép beleélte magát egy eszmekörbe, ha ez őt föl emeli és fentartja, hiába szól bele a történetíró, hogy «Mesebeszéd az egész.» Aranynak lesz igazsága: «Nem mese az, gyermek» De ha mese is, mely szájról-szájról száll, seholsem élénkebb, seholsem bájosabb, mint a mi székelyeink közt. Az egyetemes történelem kénytelen koszorújába fűzni a *székely vadrózsákat*, mint a hun történelem élő virágait.

Vandalok, gótok, gepidák, longobardok mesevilágába tartozik Magyarország is. *Kunimund, Rosamunda* és *Alboin* regéi miért maradtak fenn csak a könyvekben? Neveiket miért nem köti helyekhez «a beszédes monda?» Miért tulajdonítja még művészetök itt talált emlékeit is a hunoknak? Ebben a tekintetben már csak a *leletek* teszik hazánkat a germánok történetének egyik figyelemreméltó forrásává; germán rege, mese, monda miatt nem jön mihozzánk Európának néha olyan válogatós történetírása.

De ismét ide kell fáradnia, ha meg akarja érteni az *avarok* világra szóló jelentőségét. Itt kell tanulmányoznia gyűrűiket,

gyepüiket, a mikről olyan csodálkozva szólnak nagy Károly kortársai. Háromszékben kezdődnek azok a hatalmas földmunkálatok, melyek Homárka, Csörsz- és Ördögárka, kunhalmok, kurgánok és dolmenek neve alatt délnyugatról éjszakkeletnek végighuzódnak Európa keleti s Ázsia éjszaki részén; azután átesapnak Amerikába s moundok neve alatt egészen Yucatanig hirdetik az ural-altáji népek alkotó képességét. Akárhol ásatja meg ezeket a földmunkákat a történet s a régiség kedvelője, hasonló jellegűnek találja valamennyit. Hogy ne tartoznának tehát az *egyetemes* történelem adatai közé? A népnek mint a gyermeknek figyelmét néha olyan kicsinyes események is megragadják, a mik mellett a történetíró könnyedén suhan el. Nagy államférfiak vagy hadvezérek vénségökben nem ritkán feledni látszanak életök legnagyobb sikereit; de apró részletekig s nagy örömmel, nagy hűséggel tudják elbeszélni egy-egy gyermekesínyöket. S egy Bismarck, egy Kossuth ajkairól hallva ezeket, följegyezi a történetírás; pedig alig van gyermek, kiről hasonlókát özönnel föl nem jegyezhetne. Hát miért mellőzzük a magyarországi *Csörszmondákat*, ha — mindjárt a szlávoktól kerültek is hozzánk?

S miért vessük meg *Béla névtelen jegyzőjét* csak azért, mert adatai érthetetlenek és mesések? Úgy hiszem, a világirodalomban ő az egyetlen, ki *megírta az avar birodalom szétmállásának, a magyarba való beolvadásának történetét*. Kitől is várhatná ezt az egyetemes történetírás méltóbban, mint egy magyartól? Ezt a kérdést nem lehet elütni a Névtelenre szórt egyszerű gyalázkodással. Hiában olvassák reá, hogy műve költemény. *Homér* époszait tanulgatva tárta föl *Schliemann* az ókornak nem egy csodáját. A mi archæologusaink ásatásai sem egyszer igazolták már a Névtelent. Egész kis irodalmat teremtett idáig; még nagyobbab teremt ezután. S könnyen megeshetik, hogy a most magyar történetíróktól is lenézett, sőt megvetett krónika még nagy hasznára válik az általános történelemnek. Ebben az elismerésben akkor más társainak is osztoznia kell.

Legendáink, a XI—XIII. század eseményeinek naiv elbeszélései, szomszédainkra nem kisebb fontosságúak, mint reánk az övéik. Egyazon világszemlélet hatása alatt készültek, mint akár okleveleink bevezetései és befejezései; csak tárgyaik változnak. S törvényeink, ha Kálmán királynak magyarból kellett is azokat latinra fordíttatnia, az európai közszellemnek a magyar genius sugallata

szerént való megnyilatkozásai. Nagyon is sok köze van hozzájuk az egyetemes történelemnek.

S az egyetemességet, mely bűvös körébe vonta hazánkat is, ki tagadná a lébényi templom vagy a kassai és pozsonyi székesegyház fölséges ívezetei alatt, a zsámbéki vagy az ócsai szent romok közt? Bennök, az egész középkoron keresztül, az istentisztelet nyelve ugyanaz a latin volt, mely a középkornak minden katholicusát egyesítette az istenség eszméjében, s mely a keresztény kozmopolitismusnak legerősebb kapcsai közé tartozott hazánkban is. Emitt a visegrádi, amott a vajdahunyadi lovagvár nagyszerű termeiben nemcsak a magyar daliás időknek, hanem az egész lovagkornak emlékei elevenednek föl előttünk. Mohi és Mohács világra, szülő döntő csaták helyei. A térségeiken elmélkedő tudós emlékezete nem állapodik meg ott a Bükk mészköveinél s a Hegyalja trachitjánál, emitt a Mecsek és Zengő ormainál, hanem bejárja a távol Ázsiát is, hogy keresse az erőt, mely idáig hajtotta a dsingizkánok és a szultánok népét, s ezeken a földeken Kelet történetének nagysága szintén agyonnyomja a szemlélőt. Világgraszoló győzelmeink színterei inkább a külföldön vannak, üdvös tanulságul arra, hogy nagyobb ereje van a támadásnak, mint a védelemnek. Támadásaink hozták az európai taktikába azt az új elemet, melylyel a modern hadviselés sem szakíthat.

Multjának nagyjait magasztalva, Wallhallájába vezet a német, Pantheonába a francia, Westminsterébe az angol. Miénk csak «a szentelt fájdalom.» Csupán azt a helyet mutathatjuk meg, hol «sírjaik domborultak.» Speier sorsára jutott Székesfehérvár és Nagyvárad, hová egykoron, mint akár Compostellába, Rómába vagy Jeruzsálembe, «kintúl, bintól oldozódni» zarándokoltak Európa bűnösei. Üresen állanak Gyulafehérvár székesegyházának koporsói, melyekben férfiak nyugodtak, kiket az egyetemes történelem legszűkebb szavú tankönyvei is fölemlgetnek. Igazsága volt Kazinczynak, midőn leroskadott Hunyadi János koporsója mellé, hogy megcsókolja a domborműben ábrázolt hősnek a jobbját, melylyel egykor Európát védte s megszalasztotta a keleti birodalom megdöntőjét. Ugyanaz az érzet, mely térdei meghajtására kényszerítette a legbüszkébb magyart, mikor szent István koronáját, szent István koronáját, szent István jobb kezét, szent László hermáját látta maga előtt. Az az érzet, melyben a hazafiság az egyetemes történelemben való szereplés tudatával találkozik.

Annyiszor dőlt el a mi hazánk földén Európa sorsa! Itt vetett legerősebb hullámokat a népvándorlás áradata. Dél az Éjszakai, Kelet a Nyugattal gyakran mérközött itt össze. Egy pogány Magyarországgal képtelen gondolat lett volna a középkor legerősebb vállalata, a többszörös kereszties hadjárat s Magyarországnélkül ép úgy mohammedán míveltség hatása alá jut vala Európa, mint 732-ben, ha Martell Károly nem győz Tours és Poitiers közt, vagy nem győz 738-ban Narbonne-nál.

Egy egyetemes historikus sem ismeri Európa szárazföldének alkotmánytörténetét, ha csak a magna chartáról tud beszélni s hallgat az aranybulláról; — nem a hűbériség multját, ha nem veszi figyelembe, hogy míg a rendiség másutt mindenütt egy-egy terület korlátai közt mozgott, nálunk 1848-ig az egész országot képviselte s hogy ez volt azután az oka, miért élte túl Európa rendi alkotmányait. A pápák és német császárok mérközéséről, az investitura-küzdelmekről hiányos fogalma lesz annak, ki csak VII. Gergely s IV. és V. Henrik, s nem egyúttal VII. Gergely és szent László s Kálmán közt von párhuzamot. Meg nem írhatja a Levante-kereskedés történetét, ki számításon kívül hagyja a Duna magyarországi szakasza mellett a középkorban pezsgő életet; kimerítően nem beszélhet municipalis életről, ki nem ismeri, hazánkban mint lüktetett ez az élet s ki nem nézte meg Szeben, Brassó, Pozsony, Bártfa ódon városházait, a hová a római senatorok tógájában jártak tanácskozni a polgárok.

Még csak a művészetek történetében sem lesz igazságos az, ki észre nem veszi, hogy az olasz szobrászat új életre kelésével egy időben, sőt azt némileg meg is előzve, Kolosváry Márton és György Magyarországon már megtéremteték az emlékszerű szobrászatot s hogy művészetők, mint prágai alkotásuk maig bizonyítja, megrendelőkre talált a határokon túl is.

Gondosabb ásatások és megfigyelések ép úgy bizonyítják, mint okleveles és más történeti adatok, hogy szegényes községeinkben is monumentális és stilszerű templomok állottak faragványokkal, szobrokkal, freskókkal ékeesen, annak jeléül, hogy hazánkat is bejárta a középkort mozgó *kereszténység szelleme*. Csakhogy szent Henrik helyett szent Istvánt, szent Bonifác vagy Ulrik helyett szent Adalbertet, vagy Gellértet, szent Lipót helyett szent Lászlót, szent Genováva helyett szent Erzsébetet örökitette meg képeiben, szobraiban; s így az általánosan keresztényi mellett a kiválóan

magyar jelleget is megőrizte. A magyar hierarchia, mely ennek a szellemnek irányt adott, néha a pápaságotól is különböző utat követett s az alsó papságot olykor republicanus, de *mindig* nemzeti felfogás tüntette ki. A budai papok kiátkozták a pápát annak a századnak elején, a melynek csak végén lépett föl *Wicclef*; s ha ennek a századnak Franciaországban albigensei voltak, a mi hűbéres tartományainkban még korábban szervezkedtek a bogumilok.

Tudós papjainkat már a XIII. században magasztalták a pápák; Ianus Pannonius latin és görög verseit s Vitéz János politikai beszédeit a klasszikusokkal egy sorban olvastatták a német iskolákban; középkori egyetemeink Európa legrégebb főiskolái közé tartoztak, mohammedánáink Aleppoig jártak tanulni s a zsidók emancipációjában csak a csodás Sicilia uralkodója, II. Frigyes előzte meg hazánkat.

Nemzetünk történetének minden lapja bizonyítja, hogy az a Magyarország, melynek területe nagy Lajos idejében egy millió négyzetkilométerre emelkedett s mely 700,000 □ km. volt Mátyás idejében is; az a Magyarország, mely amott nápolyiakkal, velenceiekkel, németekkel, törökökkel, bosnyákokkal, bolgárokkal, szerbekkel, oláhokkal, tatárokkal, litvánokkal küzdött egyszerre s a turini békében 1381-ben megteremtette a szabad tenger elvét; emitt pedig diplomatizált vagy háborúskodott fél Európával, versenyre kelt a Mediciék könyv- és műgyűjtő szenvedélyével, mesterket küldött Vasziljevics Ivánnak, megteremtette a nyomdát s bizonyos alakban a törvény előtt való egyenlőséget; az a Magyarország, mely nem egyszer volt Európa irányadó hatalmassága, — a maga külön történetében híven visszatükrözi Európának általános történetét. Alig van, — nincs is talán Európa életének egyetlenegy jelentősebb mozzanata sem, mely nem érintette volna hazánkat. Geographiai helyzete s önálló küldiplomatiája hol activ, hol passiv, de valamilyes szerepet mindig biztosított számára. Valóban, vannak az egyetemes történelemnek korszakai, melyeket helyesen csak külön történetünk ismerője foghat fel. Az egyetemes történelem művelésének érdemét mégis teljesen elválasztják hazánk saját történetének kutatásától; nem tekintik ezt amannak részéül, minek az a következése, hogy historikusaink egy része bele is törődött az egyetemesség paradicsomából való kizáratásba s nem vágyakozik szélesebb szemhatár után.

A melyik országnak nincs önállása a küldiplomatiában, az

csak curiosumokat keres a külső népek történetében s történeti fel fogása a régi dicsőség bámuló kutatásában enyészik el. Nekünk, magyaroknak, iskolában és irodalomban az a feladatunk, hogy saját multunk beható ismeretével fogjunk első sorban a velünk bensőbb viszonyban álló, azután pedig az emberiség általános fejlődése tekintetében kiváló népek történetének tanulmányozásához.

Nemzetünknek, mint még az egyénnek is, megvan az a joga, hogy jobban érdeklődjék olyan tények és események iránt, melyek haladását előmozdították vagy gátolták s melyek az általánosan emberit egy ország polgárának külön kötelességeivel s érdekeivel szorosabban kötik össze. Ezt a jogot azonban a nélkül kell gyakorolnunk, hogy az egyetemes történelmet a magyar történelem kommentálására használjuk fel. Végre sem szabad felednünk, hogy igazán középponti helyzete nincs a mi históriánknak, hogy tehát túlozni sem szabad fontosságát.

A teljesen független Magyarország története a középkorra, voltaképp annak is csak utolsó kétharmadára szorítkozik. Ez a kétharmad azonban kimeríthetetlen tárháza dicsőségünknek. Mint magyarok tehát szívesen kutatjuk a középkort s nem fitymálhatjuk annyira, mint más nemzetek, melyek az egész újkoron át önállóan fejlődhetek tovább. A historikus pedig nagy hibába esnék, ha ellenszenvesen fogna valamely kor tárgyalásához. Magyarságunknak jó oldala, hogy megóv ettől a hibától. Államunk életét általános európai szempontból ítéljük meg, azzal az igazsággal, melyre egy historikusnak mindig törekednie kell; de egyúttal azzal a lélekkel, melynek egy tanár előadásából ép oly kevésbé szabad hiányoznia. Ez az *európai szempont* vezet bennünket minden más nép történetének elmondásában is.

Feladatunkat, az emberiség multjának ismertetését, épen a középkor tárgyalásában, a nélkül oldhatjuk meg, hogy az elfogultság vádját emelhetnék ellenünk. Hiszen ha egyes — főképp politikai — tekintetek elválasztották is egymástól a nemzeteket, a kereszténység összetartotta őket.

MÁRKI SÁNDOR.

(Folytatjuk.)

